

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

***Факультет № 6
Кафедра соціології та психології***

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Юридична психологія»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

Тема 7 Психологія слідчої діяльності

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
Бондаренко Л.О.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А.

План лекції

1. Функціонально-психологічний аналіз слідчої діяльності. Види слідчої (судової) діяльності.
 - 1.1. Пізнавальна діяльність;
 - 1.2. Конструктивна діяльність;
 - 1.3. Комунікативна діяльність;
 - 1.4. Посвідчувальна діяльність.
2. Психологія учасників розслідування злочинів:
 - 2.1. Психологічні особливості особи слідчого;
 - 2.2. Психологія обвинуваченого. Поняття захисної домінанти;
 - 2.3. Психологія потерпілого та свідка. Провокуюча поведінка, види віктимності.
3. Психологічні основи проведення окремих слідчих дій:
 - 3.1. Психологія огляду місця події;
 - 3.2. Психологічні основи допиту;
 - 3.3. Психологія очної ставки;
 - 3.4. Психологія пред'явлення для впізнання;
 - 3.5. Психологія відтворення обстановки та обставин подій;
 - 3.6. Психологія обшуку.

Рекомендована література:

Основна

1. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с.
2. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія підручник. Харків: «Право», 2019. 240 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf?PHPSESSID=nj6ug6ammcd6ue7dv5mqs5apt5.
3. Маркіна Л.Л. Юридична психологія : конспект лекцій. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 91 с. <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/0930/1.1.pdf>.
4. Юридична психологія : підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.
5. Юридична психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Є. Самойлов, М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, С.М. Миронець, Г.М. Ржеський. – К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2015. 432 с

Додаткова

6. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія. Альбом схем з коментарями : навчальний посібник / заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. 3-є вид., доопр. та доп. Київ : КНТ, 2010. 152 с.
7. Бочелюк В.Й. Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Центр учб.

літ., 2017. 335 с.

8. Кудерміна О. І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія. Чернівці : Наші книги, 2013. 415 с..

9. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

10. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

9.URL:http://megalib.com.ua/book/124_Profesiino_psihologichna_pidgotovka_praci_vnikiv_slidchih_pidrozdiliv.html

Текст лекції

1. Функціонально-психологічний аналіз слідчої діяльності

Реальна ситуація злочину, як правило, визначається високим ступенем складності й невизначеності. Тому плануючи процес його розслідування, слідчий базується не на реальній ситуації, а на її інформаційній моделі. В якості такого модельного уявлення виступає *слідча ситуація* - динамічна інформаційна система, що відображає, з різним ступенем адекватності, багатоманітні логіко-пізнавальні зв'язки між встановленими і ще не встановленими обставинами, тактико-психологічні відносини учасників (сторін) кримінального судочинства, а також організаційно-управлінську структуру та рівень упорядкованості процесу розслідування. Вказаним визначається **типологія компонентів слідчої ситуації**:

- 1) компоненти інформаційного характеру;
- 2) компоненти процесуального і тактичного характеру;
- 3) компоненти матеріального та організаційно-технічного характеру;
- 4) компоненти психологічного характеру.

Співвідношення між компонентами реальної ситуації і модельного її уявлення достатньо складне та неоднозначне:

- об'єктивно складна ситуація правильно відображена в складній слідчій ситуації;
- об'єктивно складна ситуація неадекватно відображена як проста слідча ситуація;
- об'єктивно проста ситуація неадекватно сприймається як складна слідча ситуація;
- об'єктивно проста ситуація правильно усвідомлюється як проста слідча ситуація.

Зазначеними співвідношеннями зумовлені можливі помилки в орієнтації вже на початкових етапах розслідування.

В психологічному плані слідча ситуація є проблемною ситуацією, що детермінує всю пізнавальну активність слідчого. Функціональним центром пізнавальної діяльності слід вважати вирішення різноманітних розумових завдань, що поділяються на два основних різновиди: **ідеальні та реальні**

Ідеальні завдання - це слідчі версії, що висуваються після збору первісної Інформації і становлять собою різнорівневі моделі. Ідеальне розумове завдання, як часткова версія, спрямоване на організацію конкретних інформаційно-пошукових дій.

При розслідуванні злочину слідчий вирішує декілька типів реальних завдань:

- 1) завдання з визначення джерел інформації;
- 2) завдання з організації слідчих і оперативно-розшукових дій;
- 3) завдання з координації діяльності;
- 4) завдання з економізації процесуальних зусиль і визначення термінів розслідування;
- 5) завдання з організації профілактичних заходів.

Перший тип завдань визначає дії по знаходженню не стільки самої інформації, скільки надійного її джерела. Вихідна умова цього типу завдань міститься в проблемній слідчій ситуації як джерелі первісної інформації щодо, щонайменше, факту злочину (місто події, свідки, потерпілі, речові докази). Деталізація розумової діяльності слідчого на цьому етапі можлива за декількома підставами. По-перше, невизначеність в умовах практичної відсутності первісної інформації може продукувати множину взаємно суперечливих версій або ж жодної продуктивної. По-друге, виділення смислових Інформаційних зон утруднюється значним обсягом надлишкової Інформації. Що, в свою чергу, призводить до висунення декількох однопорядкових версій. Зовнішня несуперечлива узгодженість фактів, умов і обставин (можливо, вони й не стосуються факту злочину) через її очевидність приводить слідчого до версифікації в невірному напрямі.

Другий тип завдань підрозділяється на декілька підтипів: а) завдання щодо обрання ефективної слідчої дії чи оперативно-розшукового заходу для одержання доказової інформації; б) завдання щодо системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; в) завдання щодо структури організації слідчих дій та оперативно-розшукових заходів (їх планування та реалізація).

Третій тип завдань спрямований на координацію дій при розслідуванні злочинів. Координація як узгоджена система дій, спрямованих на досягнення мети, в слідчій діяльності пов'язана з концентрацією окремих дій та їх взаємообумовленістю. Окрім того, вона об'єднує зусилля декількох осіб чи відомств. Координація визначає також міжособистісну та рольову взаємодію працівників, які беруть участь у розслідуванні злочину, причому можна виділити, принаймні, три форми такої взаємодії: а) доручення органам дізнання проведення оперативно-розшукових дій; б) доручення органам дізнання виконання слідчих дій; в) сприяння органів дізнання роботі слідчого при провадженні окремих слідчих дій.

Четвертий тип завдань передбачає економізацію процесуальних зусиль та визначення термінів діяльності. Слідчому надані певні процесуальні засоби знаходження, фіксації та дослідження доказів, процесуального примусу тощо. Одночасно висуваються досить жорсткі вимоги щодо термінів як всього розслідування, так і окремих слідчих дій.

Зміст п'ятого типу завдань - профілактична діяльність слідчого, що має на меті, з одного боку, встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, а з іншого - здійснення заходів, спрямованих на їх ліквідацію.

В процесі вирішення будь-якого типу завдань слідчий реалізує наступну сукупність функцій:

- 1) **цільові**-встановлення фактів, висунення версій та ін.;
- 2) **забезпечуючи** - створення умов для ефективних дій;
- 3) **контрольні**-співвіднесення, перевірка одержаних результатів, вирішення слідчого завдання.

В процесі розслідування злочину бере участь цілісна особистість слідчого з притаманними їй структурними компонентами, а саме:

- рівень моральних якостей, принципів та цінностей;
- рівень інтелектуально-пізнавальних якостей;
- характерологічні властивості;
- психофізіологічні якості.

Професіограма слідчого, таким чином, становить собою багаторівневу ієрархічну структуру, в якій відображаються психодинамічні та індивідуально-психологічні властивості і якості, що реалізуються в професійній діяльності. Вони супроводжуються й забарвлюються певними психічними станами, котрі впливають на динаміку і ефективність досягнення кінцевого результату. Такі стани диференціюються залежно від: а) ролі особистості та ситуації - особистісні та ситуативні; б) домінуючих компонентів діяльності - інтелектуальні, емоційні, вольові; в) ступеню вираженості - глибокі та поверхневі; г) терміну перебігу - короткочасні та тривалі; д) впливу на особистість - позитивні та негативні, стеничні та астеничні; е) ступеню адекватності - адекватні та неадекватні та ін.

Так, оптимізують діяльність наступні стани:

- 1) професійний інтерес, стан творчості, натхнення - викликає енергійність, підвищує працездатність, покращує сприймання та мислительні процеси;
- 2) стан готовності до проведення певної слідчої дії - сприяє активізації пізнавальних процесів та спостережливості, гостроті відчуттів, високому рівню саморегуляції;
- 3) стан рішучості - спонукає до складних вольових зусиль та самоконтролю.

Негативно впливають на ефективність діяльності:

- 1) психічна напруженість - дезорганізує поведінку, викликає утруднення мислення, призводить до пасивності;
- 2) тривожність - викликається складною ситуацією чи неочікуваними змінами, невдачами та помилками;

3) фрустрація - виникає в ситуації актуального чи потенційного протистояння, звичайно завершається агресією (на об'єкт чи самого себе);

4) персеверація - ригідність. Сполучення інерційності, стереотипності з впертістю, опору змінам як наслідок шаблонності мислення та надмірної типізації розслідуваних справ.

Вплив негативних емоційних станів може мінімізуватися раціональною організацією і виробленням Індивідуального стилю діяльності, при якому недоліки компенсуються розвитком професійно важливих якостей особистості та засвоєнням ефективних методів і засобів. **Аналіз існуючих індивідуальних стилів діяльності дозволяє виділити наступні типи особистості слідчого:**

1 тип - слідчий-організатор. Уміло розподіляє повноваження, легко встановлює міжособистісні контакти, успішно керує діями слідчо-оперативної групи;

2 тип - слідчий-мислитель. Не схильний до керівництва, продуктивно генерує версії, є професіоналом в оцінці інформації по справі, віддає перевагу самотійній, інтелектуально-насиченій праці, володіє розвиненим продуктивним мисленням та увагою;

3 тип - слідчий-комунікатор. Легко встановлює і підтримує соціальні контакти, у процесі розслідування основну увагу приділяє комунікативним слідчим діям (допит, очна ставка);

4 тип - слідчий-слідопит. В структурі професійних якостей домінують Інформаційно-пошукові, зокрема, високий рівень спостережливості. Схильний працювати "за гарячими слідами", володіє широкими криміналістичними пізнаннями.

Функціонально-психологічна структура слідчої діяльності представлена інформаційно-пошуковими та інформаційно-комунікативними слідчими діями.

Інформаційно-пошукові - це дії, основу яких складає інформаційний пошук та оперування інформацією щодо події злочину (огляд місця події, впізнання, відтворення обстановки та обставин події, обшук); інформаційно-комунікативні - група слідчих дій, що базуються на комунікативній діяльності, тобто здійснюються в умовах постійного контакту та діалогу між учасниками процесу розслідування (допит, очна ставка).

Види слідчої діяльності.

Діяльність по розслідуванню злочинів (слідча діяльність) - цілеспрямований процес, метою якого є відтворення справжньої картини події злочину за її прямими та непрямими доказами, її психологічна структура може розглядатись як сукупність основних (пізнавальної, конструктивної, комунікативної, організаційної) та допоміжних (профілактичної та засвідчувальної) різновидів діяльності.

Реальна ситуація злочину, як правило, визначається високим ступенем складності й невизначеності. Тому плануючи процес його розслідування, слідчий базується не на реальній ситуації, а на її інформаційній моделі. В якості такого модельного уявлення виступає слідча ситуація - динамічна інформаційна система, що відображає, з різним ступенем адекватності, багатоманітні логіко-

пізнавальні зв'язки між встановленими і ще не встановленими обставинами, тактико-психологічні відносини учасників (сторін) кримінального судочинства, а також організаційно-управлінську структуру та рівень упорядкованості процесу розслідування.

1. Пізнавальна діяльність- пошук, сприймання, аналіз та узагальнення інформації, за допомогою якої встановлюється істинне знання щодо конкретної кримінальної справи. У процесі такої діяльності вирішуються розумові завдання, що сприяють одержанню інформації про злочин. Пізнавальна діяльність слідчого має такі особливості: 1) ретроспективний характер діяльності (здійснюється після вчинення злочинної події); 2) пізнання провадиться у формі доказування (за допомогою кримінально-процесуальних засобів); 3) така діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами (дознавач, слідчий, прокурор, суддя); 4) пізнання має на меті одержання інформації, що має значення для встановлення істини у справі; 5) засоби здійснення діяльності визначені у кримінально-процесуальному законі.

Об'єктом пізнання є злочин, передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. У ході пізнавальної діяльності встановлюється факт наявності або відсутності злочину (правопорушення), винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи. Пізнання спрямоване на встановлення об'єктивної істини, у процесі якого здійснюється збирання, дослідження, оцінка і використання доказів.

2.Конструктивна діяльність складається з відібрання та композиції зібраного доказового матеріалу (відновлення події злочину за матеріальними та ідеальними слідами) і планування розслідування (планування змісту майбутньої діяльності, тобто визначення предмета та заходів розслідування; планування організації перевірки версій; планування системи та послідовності власних дій; планування системи та послідовності дій інших учасників процесу розслідування).

Конструктивна діяльність полягає в уявному представленні її ходу і результатів. Своє реальне втілення конструктивна діяльність одержує у плануванні, результати якого відображаються в планах розслідування у кримінальній справі, у планах проведення слідчих дій. Йдеться про втілення розумової діяльності у певних конструкціях, відповідно до яких буде здійснюватися слідча діяльність. Слід зазначити, що такі конструкції не є жорсткими, вони ситуативно обумовлені й у процесі виконання діяльності можуть змінюватися, до них можуть вноситися певні корективи.

У конструктивній діяльності слідчого розрізняють прогнозування, планування, прийняття рішень, які розглядають як певні етапи.

3.Комунікативна діяльність- процес встановлення та підтримання психологічного контакту з різними категоріями учасників процесу розслідування, а також здійснення на них психологічного впливу з метою одержання необхідної інформації про подію злочину; організаційна діяльність - реалізація системи слідчих дій для одержання доказової інформації;

координація зусиль працівників правоохоронних органів, які беруть участь у процесі розслідування злочину; формування технічної та психологічної готовності до виїзду оперативно-слідчої групи при проведенні окремих слідчих дій.

Комунікативна функція охоплює такі напрями: 1) встановлення психологічного контакту; 2) керування спілкуванням з боку слідчого (судді); 3) здійснення психологічного впливу на підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи іншу особу в процесі спілкування; 4) одержання слідчим (суддею) необхідної інформації в процесі спілкування.

Комунікативна діяльність слідчого (судді) відрізняється особливостями: багатосторонністю спілкування (комунікація здійснюється з різними людьми за професією, віком, рівнем інтелекту, процесуальним положенням та ін.); втіленням у процесуальну форму (у межах слідчих чи судових дій); визначеністю предмета спілкування (наприклад, предмет допиту свідка чи обвинуваченого); допустимістю і правомірністю засобів впливу в ході спілкування.

У ході комунікативної діяльності **встановленню психологічного контакту можуть заважати так звані бар'єри спілкування** (змістовні і психологічні). Інтерес і практичне значення має виділення видів бар'єрів спілкування (І. М. Юсупов): бар'єр темпераменту (непоінформованість про тип темпераменту може зруйнувати діалог, що почався); бар'єр характеру (з'являється між особами як наслідок акцентуації, з одного боку, і як наслідок низької емпатії тих, хто спілкується, — з іншого); бар'єр негативних емоцій (емоції можуть впливати на сприйняття партнера по спілкуванню).

4.Профілактична діяльність полягає у виявленні причин та умов, що сприяють злочинності; здійсненні психологічного впливу на різні категорії учасників розслідування з метою корекції їх небажаної позиції чи поведінки;

5. Посвідчувальна (засвідчувальна) діяльність- надання всій одержаній інформації спеціальних, передбачених законом форм (протокол, постанова тощо). Слідча (судова) діяльність вимагає свого закріплення, посвідчення. У ході пізнання істини необхідно відобразити у процесуальних документах весь процес діяльності та її результати (наприклад, у протоколах слідчих дій).

Посвідчувальна діяльність не обмежується письмовою фіксацією (протоколюванням), а передбачає використання й інших, додаткових способів фіксації (застосування відеозйомки, фотозйомки, звукозапису тощо). Порушення в здійсненні посвідчувальної діяльності можуть призвести до втрати доказу. Сама посвідчувальна діяльність здійснюється в межах процедури, передбаченої кримінально-процесуальним законодавством.

Посвідчувальна діяльність пов'язана з іншими видами слідчої (судової) діяльності: пізнавальною, конструктивною, комунікативною. Причому її роль дуже велика, оскільки виконання тих чи інших видів утрачає своє доказове значення поза посвідченням.

2. Психологія слідчої діяльності. Психологія учасників розслідування злочинів.

2.1. Психологічні особливості особи слідчого.

Однією з фундаментальних теоретико-прикладних проблем вітчизняної юридичної психології є проблема особистості слідчого, зокрема слідчого Національної поліції.

Слідчий — це посадова особа органів прокуратури, внутрішніх справ, податкової міліції, служби безпеки, завданням якої є провадження досудового слідства. **Слідчий процесуально незалежний** при прийнятті рішень. Він повинен мати певні психологічні якості (організаторські, самоорганізація, акуратність та інш.).

Забезпечуючи об'єктивність розслідування, закон спеціально передбачає заходи запобігання психічного насильства, прямого і прихованого тиску з боку слідчого на осіб, залучених до кримінальної справи. Закон прямо забороняє слідчому домагатись показань обвинуваченого шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів

Підвищена психічна напруженість роботи слідчого, необхідність постійної оперативної реактивності пред'являють особливі вимоги до його нейрофізіологічної організації та якостям його психіки.

Тривала професійна діяльність при недостатній самокритичності слідчого може призвести до його професійної деформації. Владні повноваження слідчого можуть викликати і закріпити такі негативні особистісні якості, як зарозумілість, чванливість, грубість, душевну черствість.

Постійне підпорядкування діяльності слідчого процесуальній регламентації може сприяти ригідності, негнучкості, прихильності до шаблонних рішеннях, формалізму; постійне зіткнення з асоціальними проявами - сформувати стійку підозрілість, упередженість, схильність до обвинувального ухилу у своїй діяльності. Часто виникає дефіцит часу може призвести до квапливості, поверховості, зверхності до окремих процесуальним вимогам. Ці можливі прояви особистісно-професійної деформації повинні бути зняті розвиненим стійким самоконтролем слідчого.

Постійно перебуваючи в емоціогенних умовах, слідчий повинен проявляти емоційну стійкість, холоднокрівність, раціоналізм, широко використовувати прийоми самозаспокоєння, самопереконавання, самонаказів. Передбачаючи емоційно екстремальні ситуації, слідчому доцільно заздалегідь сформувати установку на підвищену стійкість в даній ситуації, долати "страх невдачі". І завжди він повинен пам'ятати: **його завдання - не боротьба з людиною, а боротьба за людину.**

Психологія особистості слідчого структурована та ієрархічна. Будь-яка система — це внутрішньо організована, структурована множина взаємопов'язаних елементів, які знаходяться в певному підпорядкуванні. У внутрішньому світі особистості слідчого можна виділити три основні сфери — спрямованості, операціональності та модуляційності.

Спрямованість – одна з найзначущих сторін особистості, що включає в себе її погляди, переконання, ідеали, інтереси, потреби, цілі, життєві плани, мотиви поведінки тощо. Цій сфері належить системоутворююча, пріоритетна роль у психології особистості.

Операціональна сфера включає в себе психологічні елементи, які здійснюють виконавчу частину діяльності та забезпечують досягнення необхідного результату. Вона об'єднує дві групи компонентів – морально-ділові та професійно-ділові.

Модуляційна сфера здійснює динамічний вплив на інші сфери особистості та їх прояви. Це виражається в різній силі, швидкості, узгодженості, емоційному забарвленні прояву інших психологічних властивостей, у тому числі тих, які належать до сфер спрямованості й операціональності.

Психологія особистості слідчого в будь-якому віці при всій її стабільності безперервно міняється. Психологія людини не є усталеною, з віком сформовані психологічні особливості особистості змінюються повільніше, важче, але все ж таки змінюються.

Поведінка слідчого визначається взаємодією та взаємовпливом притаманних йому властивостей, актуального психічного стану і розумінням ним конкретної життєвої ситуації.

У процесі пізнавальної діяльності слідчий повинен уміти з усього накопичення речей і слідів зібрати саме ті, що стосуються кримінальної справи. У цьому аспекті важливого значення набуває вміння слідчого будувати і варіювати розумові моделі, моделювати події минулого. Слідчому необхідне творче мислення, уява, наявність слідчої інтуїції.

Слідчий — це та особа, яку має характеризувати не лише самоорганізація, а й уміння організовувати інших людей, координувати їхню діяльність. Так, організація огляду місця події передбачає запрошення спеціалістів, понятих, у деяких випадках — потерпілого чи обвинуваченого. Слідчий повинен вміти організувати діяльність різних осіб, бути керівником слідчої дії, керувати всіма учасниками процесу огляду.

Слідчий може працювати в слідчо-оперативній групі чи слідчій бригаді. При цьому необхідно враховувати психологічну сумісність учасників групи чи бригади, наявність організуючого начала, розподіл функціональних обов'язків.

Одержання інформації в ході слідчих дій передбачає вміння слідчого справляти психологічний вплив, обирати його необхідний рівень, спрямованість, способи. Слідчий повинен розумітися на психології інших людей, уміти діагностувати їхні психологічні особливості. Слідчий має «перевтілюватися», не показувати явного, різко негативного ставлення до особи підозрюваного чи обвинуваченого (у цьому робота слідчого близька до роботи актора). Важливою комунікативною якістю слідчого також є вміння спілкуватися з людьми.

2.2. Психологія обвинуваченого. Поняття захисної домінанти.

Обвинувачений — це особа, щодо якої в установленому законом порядку винесено постанову про притягнення її як обвинуваченого. Обвинувачений є особою, якій ставиться у вину вчинення злочину. Таке процесуальне становище визначає деякі психологічні особливості обвинуваченого. Існують такі типові форми поведінки (позиції) обвинуваченого: 1) **каяття** у вчиненні злочину (явка з повинною, дії щодо відшкодування збитків та ін.); 2) **протидія розслідуванню** (приховування слідів злочину, схиляння тих чи інших осіб до давання неправдивих показань, одержання інформації про перебіг розслідування, повідомлення не-правдивої інформації тощо); 3) **продовження злочинної діяльності**, вчинення нових злочинів.

Захисна домінанта протидіючих розслідуванню осіб (крім обвинуваченого або підозрюваного ними можуть бути і свідки, і навіть потерпілі) - **основний психічний феномен, орієнтація в якому особливо істотна для тактики розслідування.**

Захисні механізми можливої протидії слідчому починають формуватися вже при виникненні злочинного наміру, а потім у ході вчинення злочину і при приховуванні його слідів. Досвідчений злочинець робить все, на його думку, можливе, щоб приховати сліди злочину, вкрай ускладнити розслідування, ввести слідчого в оману, планує лінію поведінки і в разі розкриття злочину.

Захисна домінанта обвинуваченого визначає спрямованість його психічної діяльності, підвищену чутливість до всього того, що охороняється захисними позиціями. Але в цьому і основна слабкість позиції обвинуваченого. Кожне слово слідчого, його дії мимоволі відносяться обвинуваченим до всього того, що охороняється захисної домінантою. При цьому виникає тенденція до перебільшення інформаційної озброєності слідчого, переоцінка загрозливих впливів.

У поведінці особи, яка вчинила злочин, виявляються певні закономірності. Зокрема, **злочинець прагне потрапити на місце вчинення злочину** (цим пояснюються випадки, коли злочинці ставали понятими та інш.). **Злочинець будь-якими засобами намагається одержати інформацію** про перебіг розслідування, іноді пропонує слідчому свою допомогу.

2.3. Психологія потерпілого та свідка. Провокуюча поведінка, види віктимності.

Потерпілий — особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Тому його психологічні стани можуть визначатися «обвинувальним» ухилом, перебільшенням збитку і вини обвинуваченого. Почуття потерпілого можуть бути пов'язані з депресією, соромом, образою тощо. У переважній більшості випадків потерпілі відчують тривогу, страх перед можливою помстою злочинця. **Потерпілий** — одна з центральних фігур розгляду кримінального провадження в судовому засіданні, особливо якщо розглядаються злочини проти особи. Конкретні обставини, причини й умови злочину не можуть бути розкриті, **якщо до уваги не береться особа потерпілого**, оскільки часто злочинні дії обвинуваченого викликані неправомірними, необачними чи легковажними діями потерпілого.

Поведінка потерпілого в момент учинення злочину залежить від: впливу зовнішнього середовища, у цьому випадку — злочинного нападу чи іншого впливу; індивідуальних особливостей особи.

Залежно від ролі потерпілого (жертви) у ході реалізації злочинного наміру розрізняють декілька видів типової поведінки з боку жертви злочину: **позитивну, нейтральну, провокуючу.**

Позитивна поведінка — це поведінка, спрямована на запобігання конфліктній ситуації, припинення злочину і затримання злочинця (соціально позитивна поведінка).

Нейтральною називається поведінка, що не сприяє вчиненню злочину, але і не перешкоджає цьому (байдужа поведінка).

Провокуюча поведінка — це така поведінка з боку жертви злочину, що створює реальну можливість, сприяє реалізації злочинного наміру (характером, тривалістю та інтенсивністю).

Вчення про жертву злочину називається **віктимологією** (від лат. *victima* — жива істота, принесена в жертву богу, жертва; і грец. *λόγος* — слово, вчення). У віктимології виділяють індивідуальну, видову та групову віктимність. **Віктимність визначається як підвищена здатність людини через низку духовних і фізичних властивостей, а також соціальну роль чи статус ставати за певних обставин жертвою злочину.**

Вивчаючи жертву в різних аспектах і її роль у генезисі злочину, кримінальна віктимологія виходить із того, що поведінка особи за своєю природою може бути не тільки злочинною, але й необачною, ризикованою, легковажною, розпущеною, інколи провокаційною, отже, небезпечною для самої себе, що, природно, збільшує її схильність до злочинних зазіхань. У

цьому плані додаткового значення набувають характеристики особи: вік, стать, соціальний статус, виконувані соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, а також навколишнє середовище, конкретна ситуація, поводження третіх осіб тощо.

Звичайно, кожен громадянин може стати жертвою злочинної агресії. Однак це не означає, що кожен потерпілий віктимний і став жертвою саме через певні обставини. Залежно від особистісних якостей і поведінки конкретного індивіда ступінь його уразливості може перевищувати середній (підвищена віктимність) або бути нижчим від середнього (мінімізована віктимність).

У багатьох випадках у виникненні мети та подальшому розвитку злочину, як свідчить практика, особисті якості й поведінка потерпілого не відігравали ніякої ролі, не впливали на генезис протиправного діяння. А оскільки властивості та якості особи жертви або її поводження нейтральні для зародження й розвитку злочину, то розглядати віктимність постраждалого немає підстав.

Таким чином, при визначенні віктимності конкретної людини має йтися про таку здатність ставати жертвою злочину, що безпосередньо пов'язана з будь-якими особливостями особи й поведінкою самого потерпілого або виниклими на цій основі специфічними взаєминами зі злочинцем. У даному випадку йдеться про роль жертви в механізмі злочинної поведінки.

Свідком є особа, котрій можуть бути відомі будь-які обставини, що підлягають встановленню у даній справі. Свідок як процесуальна фігура «породжена» самим фактом злочину і тому є незамінним.

Сакраментальна фраза літературного героя Остапа Бендера: «Бажаючи бути свідками - записуйтеся» відображає деякі негативні соціально-психологічні стосунки, що виникають між слідчим і свідком.

Насамперед йдеться про кількаразові допити свідка спочатку на досудовому слідстві, а потім і в суді. Далі - це проблема впливу насвідка заінтересованих осіб (погрози, шантаж, фізичне насильство, підкуп тощо).

Особа свідка має бути надійно захищена. У розвинутих країнах існують певні програми, спрямовані на захист свідків.

Психологічна характеристика свідка як особистості охоплює інтелектуальні, вольові, моральні та інші якості. Свідки відрізняються за обсягом сприйнятої ними інформації і можуть характеризуватися повідомленням неправдивих відомостей із різних мотивів.

3. Психологічні основи проведення окремих слідчих дій.

3.1. Психологія огляду місця події.

Місце події – це джерело пізнавальної інформації. **Огляд місця події - це процес збирання інформації про злочинну дію на місці вчинення за допомогою активного сприйняття, аналізу та синтезу наявних предметів, об'єктів і явищ.** Метою огляду місця події є виявлення і безпосереднє використання матеріальних об'єктів, їхніх ознак і взаємозв'язків, які мають суттєве значення для розслідування події.

Особливість огляду місця події як однієї із слідчих дій полягає в тому, що інформацію, яка отримана в ході огляду, неможливо отримати шляхом проведення інших слідчих дій (наприклад, сліди злочину квартири, сліди рук і ніг, розміщення предметів, зникнення окремих речей, наявність чи відсутність деяких документів і т. п.). Саме сприйняття обставин місця події дає можливість слідчому уявити картину події, на основі отриманої емпіричної бази висунути версії та організувати проведення інших слідчих дій.

З психологічної точки зору огляд місця події включає в себе емпіричне спостереження, активну розумову діяльність (провідними розумовими операціями є порівняння, аналіз і синтез, конкретизація й абстрагування).

Огляду місця події притаманні:

- невизначеність слідчої інформації (на початку розслідування в юриста багато запитань, на які він не в змозі поки що відповісти: що сталося, хто винен у злочині чи нещасному випадку, чому це сталося і т. ін.);
- публічність слідчих дій (огляд місця події повинен проводитися в присутності експертів, працівників органів дізнання, понятих та інших осіб);
- невідкладний характер (огляд місця події проводиться негайно, оскільки будь-яка відстрочка може призвести до зміни обстановки, втрати слідів і доказів, утрату важливої інформації від очевидців і свідків);
- узгодженість дій оперативної групи (чітке розмежування функцій між учасниками оперативної групи, керівником якої найчастіше є слідчий);
- розподілення і переключення уваги слідчого (необхідність сприйняти обстановку місця події в цілому і водночас, виділити найбільш значущі групи об'єктів);
- перевантаження оперативної пам'яті слідчого і висока психологічна напруженість;
- поєднання в діяльності слідчого пізнавального елементу (сприйняття обстановки, фактів, явищ; виявлення між ними причинного зв'язку; висунення версій), пошукового елементу (виявлення змін в обстановці, викликаних діями злочинця, вилучення слідів та інших речових доказів), організаційних елементів (дії з приводу керування оперативною групою) і посвідчувальних елементів (закріплення, посвідчення і фіксація виявлених під час огляду слідів, встановлених фактів, речових доказів шляхом складання протоколу, схем, креслень, проведення фото- і кінознімання та аудіо- і відеозапису).

Такі обставини дають змогу віднести огляд місця події до най-складніших слідчих дій, оскільки в процесі його проведення вирішується велике коло питань, що вимагають інтелектуального напруження, аналітичного підходу до осмислення і визначення комплексу даних, що стосуються події і можуть згодом відіграти роль доказів у справі.

Інформація, що є на місці події, має різнобічний характер і різну доказову значущість. В її комплексі важливо знайти саме те, що стосується події злочину. **Слідчий повинен прагнути того, щоб огляд місця події був точним, повним, об'єктивним і цілеспрямованим.** Для досвідченого слідчого з розвинутою криміналістичною спостережливістю всі деталі про щось

"говорять": пилинка на підвіконні, недопалки, сліди губної помади, відломлені кусочки предметів, залишки їжі тощо. Доречно згадати такі слова: **"Спостережливість. - риса, без якої криміналіста взагалі немає.**

У складному формуванні розумового завдання психологія постає в декількох аспектах, а саме:

- а) сприйнятті обстановки місця події;
- б) уявному аналізі виявлених слідів і речових доказів;
- в) установленні причинного відношення виявленого до події злочину;
- г) створенні уявної моделі події, що сталася.

Проаналізуємо кожний із названих аспектів.

Сприйняття обстановки місця події, здійснюване слідчим, залежить від загальних закономірностей сприйняття яке у слідчого має (повинно мати) специфічні риси, а саме: вибірковість, спрямовану на сприйняття слідів і речових доказів, пов'язаних із подією злочину, точну

і швидку оцінку сприйнятого, здатність виявляти в сприйнятому таку інформацію, яка дає можливість знайти інші докази у справі.

Важливу роль у спрямованості сприйняття відіграє та уявна модель, що виникає у слідчого до огляду місця події, у час повідомлення йому про подію злочину. При огляді місця події слідчий не повинен обмежувати себе пошуком слідів, які відповідають його версії, необхідно шукати і вивчати кожен факт, піддаючи сумніву ознаки спостереження. **При огляді місця події** вже в процесі сприйняття спостерігаються елементи уявного аналізу, що дають змогу відносити сприйняте до об'єктів, які мають значення для справи і містять доказову інформацію, або байдужих у плані пізнання події, відображеної у цьому місці. **Аналіз дозволяє** установити зв'язки певного об'єкта з подією злочину і тим самим з'ясувати коло обставин, що мають значення у розслідуванні справи.

Сприйняття обстановки місця події та аналіз її об'єктів - один зі ступенів пізнання, що здійснюється в процесі розслідування.

Інструментом, що здійснює логічний зв'язок виявленого з діями осіб та іншими доказами, є причинно-наслідкове відношення, яке відновлює, нібито з мозаїчних фрагментів, картину події, де пояснені усі взаємозв'язки.

Уявлення про подію злочину, його механізм, осіб, які його вчинили, формується на основі результатів аналізу виявлених слідів та предметів і встановлення причинних зв'язків між ними та зумовлюється наявною інформацією.

Вирішення розумових завдань при проведенні огляду місця події.

Огляд місця події, що є за своїм характером дослідженням у широкому значенні, вимагає вирішення значної кількості розумових завдань.

Різноманітні за своїм характером завдання можна згрупувати за їхніми цілями: *що стосуються процесів збирання та оцінки доказового матеріалу на місці події, і розумові завдання, пов'язані з організацією дій, що впливають з огляду місця події. До перших* можна віднести завдання виявлення інформації,

її оцінки, висунення загальних і окремих версій, **до других** - завдання щодо організації дій, пов'язаних із проведенням огляду місця події.

Розумові завдання *першого типу* і насамперед такі, що пов'язані з виявленням(відшукуванням) доказової інформації на місці події, у своєму конкретному тлумаченні визначаються переліком питань, що розв'язуються у процесі огляду місця події. Їхнє вирішення зумовлюється рекомендаціями криміналістичної тактики («де мала місце подія», «шляхи проникнення на місце події», «кількість осіб, які брали участь у вчиненні злочину» та інш. *Другий тип* розумових завдань, що вирішуються слідчим у процесі огляду місця події, передбачає оцінку виявленої інформації в аспекті її доказового значення (сліди пальців рук та інш.). **Оцінка виявленої інформації** дає змогу здійснювати пізнавальні функції у зв'язку з висуненням на її основі слідчої версії або взаємозалежної і взаємозумовленої безлічі цих версій.

Взаємозв'язок особи злочинця і відображень місця злочину.

В процесі огляду місця події можна одержати інформацію про особу злочинця. Перебування злочинця на місці події передбачає його вплив на навколишнє середовище і залишення відображень(слідів злочину в широкому розумінні). Зміни, що виникають у перебігу вчинення злочину, містять певні відомості про особу злочинця (відносно безперечні або такі, що мають імовірний характер). Під час огляду можна передбачити стать злочинця, вік злочинця, інформацію про анатомічні ознаки злочинця, про кількість злочинців (груповий злочин чи злочин вчинено організованою злочинною групою), наявність злочинного досвіду (злочинний почерк), особливості звичок, нахили, аномалії психіки тощо.

Успіх огляду місця події значною мірою залежить від таких психологічних якостей слідчого, як його спостережливість, знання індивідуально-психологічних особливостей осіб, які належать до кримінального світу, професійний та життєвий досвід, рівень розвитку мислення й уяви, а також інтуїції. Про роль інтуїції в слідчій практиці спеціалісти говорять так: "Слідча практика - це заснована на досвіді і знаннях інтелектуальна здатність швидко, безпомилково знаходити рішення творчого завдання при обмеженому вихідному матеріалі. Вона відіграє позитивну роль щодо істини, збору доказів, найбільш ефективних прийомів слідства".

3.2. Психологія допиту.

Роль психології в діагностиці особи допитуваного. Допит – слідча (судова) дія, яка є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, що беруть у ньому участь, спрямованим на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі. **Допит - це процес передавання слідчому допитуваним інформації про розслідувану подію чи пов'язані з нею обставини та осіб.** У цьому процесі слідчий має зберігати ініціативу.

Тут функції психології пов'язані з трьома процесами, що зумовлюють зрештою обсяг і рівень пізнання при допиті. До них належать: а) діагностика

особи допитуваного (одержання та оцінка інформації багато в чому залежать від знання психічних особливостей допитуваного, що сприяють встановленню з ним психологічного контакту і визначенню системи прийомів, яка може бути найбільш ефективною для одержання показань; б) система психологічних прийомів, що сприяють одержанню інформації (основними методами, що сприяють психологічній діагностиці особи під час допиту, є методи спостереження, бесіди, незалежних характеристик); в) оцінка інформації, одержаної під час допиту, з позицій її вірогідності та доказового значення.

Застосування зазначених методів ізольовано чи у взаємозв'язку дає

змогу діагностувати психологічні характеристики особи і використовувати їх у різних напрямках організації допиту: 1) встановлення психологічного контакту; 2) визначення системи тактичних прийомів допиту; 3) визначення характеру і виду можливого та найбільш ефективного психологічного впливу; 4) оцінка одержаної інформації.

Тактико-психологічні прийоми, що сприяють одержанню інформації в процесі допиту, класифікуються на декілька типів відповідно до тих завдань, що ставляться перед ними: а) такі, що усувають конфліктні ситуації і сприяють встановленню психологічного контакту; б) спрямовані на встановлення мотивації показань; в) такі, що сприяють викриттю винного; г) такі, що сприяють виявленню неправди; ґ) такі, що актуалізують у пам'яті забуте. Дуже важливо встановити психологічний контакт. У цьому відношенні певний інтерес становлять способи привертати увагу людей, які запропонував Д. Карнегі. Він рекомендує шість способів: 1) виявляти щирий інтерес до інших людей; 2) усміхатись; 3) пам'ятати, що для людини звук її імені - найсолодший і найважливіший звук людської мови; 4) бути хорошим слухачем, заохочувати інших розповідати вам про себе; 5) вести розмову в колі інтересів вашого співрозмовника; 6) давати людям відчуття їх значущість і робити це щиро.

Прийомами, що актуалізують у пам'яті забуте, незалежно від того, який характер має запам'ятовування (довільний чи мимовільний), є пред'явлення речових і оголошення письмових доказів, що сприяють збудженню асоціативних зв'язків і оживляють у пам'яті допитуваного запам'ятоване.

До способів психологічного впливу, що використовуються для актуалізації забутого, слід віднести і допит на місці події, що переслідує мету активізації спогадів у зв'язку з повторним сприйняттям обстановки, в якій спостерігалася подія.

Необхідно визначити мотиви, якими керується особа при даванні показань (мотиви каяття, обмови, неправди, приховування певних обставин, пов'язаних із особою обвинуваченого).

Важливо для слідчого - це оперування викриваючою інформацією (оголошення показань та інш.). У виявленні неправди одну з головних ролей відіграє постановка контрольних запитань, підставою для формулювання яких є дані, зібрані у справі, а також обставини, відносно яких слідчий має точні відомості.

Процес формування показань. Знання психологічних закономірностей формування показань сприяє ефективній тактиці допиту та оцінці одержаної інформації. Процес формування показань традиційно поділяється на три стадії: **сприйняття, запам'ятовування та відтворення.**

Психологічні особливості допиту неповнолітніх. Знання психологічних особливостей має важливе значення для правильного обрання прийомів установлення психологічного контакту, режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його показань.

Неповнолітні - це особи, які не досягли 18-літнього віку. Для дітей дошкільної вікової групи характерна кмітливість, їх сприйняттю притаманна деталізація. Для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку характерними є наявність підвищеного навіювання і схильність до фантазування.

Підлітковий вік— це перехідний етап від дитинства до дорослості. Принципово нова відмінна риса цього віку - «почуття дорослості». Підліткам притаманні імпульсивність, швидка зміна настрою, негативізм.

Старший шкільний вік (рання юність) - завершальний етап переходу до дорослості. Старші школярі характеризуються досить високим розвитком психічних процесів. Рання юність - це вік формування світогляду.

Психології неповнолітніх притаманне **явище конформізму**. **Сприйняття дітей**, зумовлене нестійкістю уваги, слабкістю логічного мислення, схильністю до фантазування, відрізняється від сприйняття дорослих: **1) поверховістю; 2) фрагментарністю; 3) яскравим емоційним забарвленням.**

При підготовці до допиту неповнолітнього здійснюється вибір місця та обстановки допиту (вдома, у школі, в кабінеті слідчого), що має сприяти встановленню психологічного контакту та одержанню необхідної інформації.

У процесі допиту неповнолітнього слідчому необхідно встановити з ним психологічний контакт, слід допомогти у формуванні правдивих показань.

3.3. Психологія очної ставки.

Очна ставка - це слідча(судова) дія, яка передбачає одночасний допит раніше допитаних осіб про обставини, щодо яких були дані істотно суперечливі показання. Очна ставка може бути проведена між двома допитаними раніше свідками, між двома обвинуваченими чи підозрюваними. Вона може бути проведена також у суді. **Сутність очної ставки** полягає в тому, що слідчий пропонує кожному з допитуваних дати показання про обставини, в яких виявлено істотні суперечності. Під час проведення очної ставки допитуваним може бути дозволено ставити запитання один одному.

Проведення очної ставки передбачає «ефект присутності» (або соціальної інгібіції), коли обвинуваченому необхідно давати показання у присутності іншої особи, яка знає дійсні обставини події, що відбулася. У психології це явище іменується **інгібіцією соціальною** - погіршення продуктивності виконання діяльності в присутності інших людей.

Володіючи всіма рисами допиту, очна ставка вельми специфічна не тільки в процесуально-тактичному, а й у психологічному відношенні. З точки зору

психології очна ставка - це специфічне психічне спілкування, яке розвивається між трьома особами. Саме це і служить підставою для самостійного розгляду даної слідчої дії в юридичній психології.

Характерною особливістю цього психічного спілкування є те, що в більшості випадків на початку очної ставки принаймні між двома її учасниками мають місце конфліктне ставлення і висока емоційна напруженість. Це обумовлюється наявністю протиріч у їхніх показаннях, які часто носять досить гострий характер. Характерною психологічною особливістю очної ставки є необхідність постійного, невідривного спостереження слідчого за особами, що допитуються.

Важливе значення має **вибір часу** проведення очної ставки. З проведенням її можна поспішити і можна безнадійно спізнитися. Якщо потерпілий пережив сильне душевне потрясіння, викликане злочинним діянням, не потрібно поспішати з проведенням очної ставки між ним і правопорушником. Недобросовісний учасник, здогадуючись про проведення очної ставки, не повинен знати про день і час її проведення. У цьому випадку фактор раптовості підсилює психологічний вплив на особу, яка дала неправдиві свідчення.

При проведенні очної ставки **регулятором процесу спілкування є слідчий. Слідчому необхідно контролювати свій власний стан.** Якщо в очній ставці бере участь **неповнолітній** (свідок, потерпілий, обвинувачений) або визнаний розумово відсталим, дану слідчу дію слід проводити в присутності педагога, батьків або законного представника цього учасника. Встановивши підстави для проведення очної ставки, **слідчий вирішує питання про доцільність її проведення.** При цьому повинна враховуватися можливість надання психологічного впливу на сумлінного учасника з боку зацікавленої особи з метою схилити до дачі вигідних для нього свідчень шляхом погроз або викликаючи до себе жалість.

Тактико-психологічні особливості очної ставки визначаються: розширеним складом її учасників, ускладненим інформаційним обміном;

сильним психологічним впливом учасників очної ставки один на одного; зниженням рівня прогнозу слідчого; можливістю зміни показань; підвищенням ступенем тактичного ризику. При проведенні очної ставки рекомендуються такі прийоми: супровід спілкування пред'явленням доказів, маскуванні цілей очної ставки, раптовість її проведення, приховування поінформованості слідчого про ті чи інші обставини. Як психологічний вплив пропонується проведення декількох очних ставок підряд із несумлінним учасником чи проведення очної ставки у поєднанні з допитом.

Існують рекомендації щодо проведення очних ставок із наростаючою силою (одна за одною).

На ефективність очної ставки впливає і правильно обране місце її проведення.

Тактика очної ставки має багато спільного з тактикою проведення допиту. **Тактичні прийоми**, використовувані в ході її проведення, залежать від тієї ситуації, в якій вона проходить. Все різноманіття ситуацій, що виникають при

цьому, може бути зведене до чотирьох типовим випадками: а) один з учасників сумлінно помиляється; б) один з учасників говорить правду, а інший бреше; в) обидва учасники дають неправдиві свідчення, але з різних обставин справи; г) обидва учасники дають неправдиві свідчення, але по-різному пояснюють розбіжності.

3.4. Психологія пред'явлення для впізнання

Психологічні закономірності сприйняття зовнішності людини, предметів. **Пред'явлення для впізнання** – слідча (судова) дія, сутність якої полягає у встановленні тотожності чи розбіжності пропонованого об'єкта з його уявним образом, відображеним у пам'яті того, хто впізнає. Процес упізнання може бути зображено у вигляді схеми, яка поєднує його сутність і розвиток, що охоплюють три основні елементи:

- а) сприйняття зовнішності людини або сприйняття якого-небудь об'єкта;
- б) повідомлення про прикмети зовнішності або ознаки сприйнятих об'єктів;
- в) упізнання сприйнятих об'єктів серед пред'явлених.

Розглянемо більш докладно суб'єктивні і об'єктивні чинники, які впливають на правильність сприйняття. До системи суб'єктивних чинників належать **психічний стан людини** під час сприйняття (хвилювання, страх та ін.), **спрямованість уваги, тривалість сприйняття, фізичний стан** (біль, хвороба тощо), **стан органів чуття вибірково до сприйманого** (зорове, слухове, дотикове чи інше сприйняття).

Пред'явлення для впізнання є слідча дія, що полягає у пред'явленні потерпілому, свідкові, підозрюваному, обвинуваченому особи або предмета з метою його ототожнення з об'єктами уявного образу, що зберігся в результаті попереднього спостереження цих об'єктів у зв'язку з розслідуваною подією злочину. Сутність пред'явлення для впізнання складається в ідентифікації конкретного об'єкта за його уявного відображення.

Таким чином, **шляхом пред'явлення для впізнання** можуть бути отримані докази у справі. Але при цьому слід враховувати і той факт, що впізнання є виключно складним психологічним процесом.

Підготовка до цієї слідчої дії є обов'язковою криміналістичною та процесуальною умовою успіху впізнання. **Плануючи пред'явлення для впізнання, слід передбачити:** мету цієї слідчої дії, провести попередній допит впізнаючого про обставини, за яких він спостерігав відповідну особу або предмет, про прикмети і особливості, за якими він може провести впізнання; здійснити підбір об'єктів, серед яких буде пред'являтися; визначити вибір часу і місця пред'явлення для впізнання, запрошення осіб, які повинні брати участь при проведенні цієї слідчої дії.

Ідентифікаційна сутність впізнання. Впізнання розглядається як процес і результат ідентифікації особи за чуттєво-наочним відображенням(сприйняттям). **Специфіка ідентифікаційного процесу** при пред'явленні для впізнання полягає в тому, що він здійснюється у прихованій

формі, суб'єктивний характер і непростежувальність якої ускладнюють, а іноді виключають контроль за перебігом її виконання.

Сутність ідентифікації в процесі пред'явлення для впізнання по-лягає в збігу уявного образу запам'ятованої раніше зовнішності з комплексом ознак зовнішності однієї з осіб, пред'явлених для впізнання.

До тактичних прийомів зокрема, належить постановка нагадувальних запитань, психологічною основою яких є повідомлення допитуваному інформації, що допомагає відновити в його пам'яті обставини події. Такі тактичні прийоми включають також широке використання фотороботів.

Якщо об'єкт, що підлягає пред'явленню, можуть пізнати кілька осіб, необхідно перед пред'явленням допитати їх усіх.

Величезне значення для проведення пред'явлення для впізнання має своєчасність пред'явлення об'єктів.

Також, важливе значення для пред'явлення для впізнання має правильний вибір слідчим обстановки, часу і місця пред'явлення об'єкта.

Дійсно, якщо той чи інший вид освітлення (денне світло, світло електричної лампи і т. д.) або різний характер погоди (дощ, сніг, туман) можуть у якійсь мірі вплинути на правильність показань впізнаючого, то об'єкт слід пред'явити при такому ж вигляді освітлення і по можливості при таких же метеорологічних умовах, які були в момент початкового сприйняття пізнає об'єкт, який тепер пред'являється йому для впізнання.

Місцем пред'явлення об'єкта зазвичай є кабінет слідчого. Однак, коли у впізнаючого погана пам'ять, доцільно пред'явити йому об'єкт в тому місці, де він спостерігав його перший раз

3.5. Психологія відтворення обстановки та обставин події

Психологічні основи слідчого експерименту. Експеримент відіграє одну з головних ролей у пізнанні істини в будь-якій галузі діяльності людини.

Перевірка показань на місці - це слідча дія (або форма відтворення обстановки і обставин злочину), яка полягає у показі раніше допитаним обвинуваченим, підозрюваним, свідкам чи потерпілим певного місця, пов'язаного з розслідуваною подією, у розповіді про вчинені на цьому місці дії, демонстрації окремих дій (у необхідних випадках) та зіставленні (порівнянні) слідчим свідчень, наданих цими особами, з об'єктивною обстановкою на місці. Тому **необхідність у застосуванні цієї дії виникає, коли слідчому неможливо іншим способом зіставити показання допитуваного з реальною картиною місця події, або коли є сумніви у достовірності таких показань або результатів проведення інших слідчих дій (огляд місця події).**

Більшість криміналістів одностайно визнає, що сутність перевірки показань на місці полягає в таких чергових діях;

1) **показ** - дії особи, що полягають у доведенні до відома всіх учасників жестами, рухами інформації про якісь об'єкти й обставини, що стосуються події злочину;

2) **розповідь** - словесний виклад особою, показання якої перевіряються, відомостей про події, факти, обставини, дії, процеси, відносини тощо;

3) **демонстрація** - показ особою об'єктів, пов'язаних із подією злочину, або демонстрація дій, учинених обвинуваченим, потерпілим на місці події злочину;

4) **зіставлення** - пізнавальний прийом, що полягає в аналізі будь-якого об'єкта, порівнянні з урахуванням певних параметрів із чим-небудь і формуванні синтезуючого висновку.

Слідчий експеримент із погляду його пізнавальної ролі у процесі розслідування структурно подано на рис. № 1.

Рис. 12. Структура слідчого експерименту.

З'ясування ролі і значення слідчого експерименту в кримінально-процесуальному пізнанні **пов'язане з дослідженням психологічної характеристики слідчого експерименту як окремої слідчої дії**. До неї в **першу** чергу належать питання про необхідність проведення експерименту і прогнозування його результатів.

Необхідність проведення експерименту впливає з аналізу наявних у справі доказів, що формують певну версію.

До психологічної характеристики слідчого експерименту належать дані обстановки та його умови, а також можливість відтворити емоційний стан особи у процесі проведення експерименту.

Відтворення обстановки події (воно рівнозначне моделюванню об'єктивних чинників події) має характер істотного наближення, що дає змогу створювати об'єктивно необхідні умови для експерименту.

Психологічною основою такого відтворення є моделювання обстановки, реально і психологічно(у плані її оцінки учасником) необхідної для проведення експерименту.

Відтворення обстановки і обставин події, а також дій певних осіб при проведенні слідчого експерименту становлять його сутність.

Однак якщо вимога, що стосується обстановки експерименту, здійснена, то питання про вимоги щодо **психіки індивіда** викликає сумніви у можливості і доцільності такого відновлення.

Дійсно, **психічний стан особи**, пов'язаний із тією чи іншою подією, відтворити у цілому неможливо, оскільки він зумовлений низкою обставин, продиктованих конкретною обстановкою події.

Заслуговує на увагу питання про оцінну діяльність слідчого, здійснювану щодо експерименту. Вона складається з трьох етапів, що відповідають етапам проведення експерименту. **Першим етапом** є оцінка можливостей експерименту, **другим** - оцінка його перебігу, сутності та варіантності дослідів, **третім** - оцінка його результатів.

Психологічні основи перевірки показань на місці. Перевірка показань на місці - слідча дія, що полягає у зіставленні показань про пов'язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому в присутності понятих особою, яка дала показання, з метою з'ясування їхньої достовірності.

Перевірка показань на місці має на меті одержання нових фактів, а також перевірку, уточнення фактів, вже встановлених під час розслідування. Перевірка показань на місці як окрема слідча дія має певні психологічні закономірності, що визначають її пізнавальну цінність. До таких закономірностей належать: 1) здатність особи сприймати і запам'ятовувати обстановку, в якій відбувається та чи інша подія;

2) просторова орієнтація особи при відтворенні обстановки в загальному або фрагментарному вигляді, природному або видозміненому;

3) психічний вплив обстановки події на особу, яка повторно перебуває на цьому місці.

3.6. Психологія обшуку

Психологія приховування. Обшук - слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих осіб із метою відшукування і вилучення об'єктів, що мають значення у справі.

На відміну від огляду місця події пошукова діяльність слідчого під час обшуку здійснюється частіше за все в умовах безпосереднього контакту з особами, не зацікавленими в успішності його діяльності, і обстановці відкритої психологічної протидії. Тому при розгляді психологічних особливостей обшуку, слід виділити дві частини: **психологічні особливості діяльності слідчого (шукає) під час обшуку і психологічні особливості поведінки обшукуваного (ховає) під час обшуку.**

Обшук - це слідча дія, метою якого є пошук і вилучення прихованих предметів і документів, що мають доказове значення для розкриття злочину. У

ході обшуку можуть оглядатися (і досліджуватися) ділянки місцевості, житло, різноманітні будівлі, внутрішня обстановка приміщень, особисті речі, одяг і навіть тіло людини (в т.ч. зачіски і природні отвори в тілі людини) з метою виявлення інформації, яка могла б сприяти розслідуванню злочину.

Не дивлячись на протидію з боку обшукуваного (тому що цілі учасників обшуку суперечать один одному, що вже зумовлює конфліктну ситуацію), **слідчий може і повинен** використовувати фактори, що сприяють успіху обшуку. Це, **перш за все, підготовка** (у т.ч. числі і психологічна) до провадження обшуку, **цілий ряд особистісних якостей і навичок** слідчого, **спостереження і аналіз результатів цього спостереження.**

Як зазначає В. Л. Васильєв, в ході підготовки до обшуку слідчому рекомендується одержати відповіді на наступні питання:

- Що варто шукати? Як виглядають розшукувані предмети (форма, колір, запах і т.д.)?

- Що являє собою об'єкт, який підлягає обшуку (площа об'єкта, рельєф об'єкта, його планування, кількість приміщень, кількість дверей та вікон і їх розташування, наявність меблів і її розташування і т.д.)?

- Хто, крім обшукуваного, може знаходитися на об'єкті під час проведення обшуку?

- Яке штучне і природне освітлення об'єкту обшуку?

- Чи є на об'єкті телефон або інші засоби зв'язку (рація, дзвінок, селектор і т.п.)?

- Де можуть бути шукані предмети?

- Хто буде проводити обшук?

- Які технічні засоби та інші матеріали взяти з собою?

- Коли найзручніше почати обшук?

- Скільки часу він може тривати? і т.д.

Чим докладніше слідчий відповість на зазначені вище питання до обшуку, тим менше несподіванок буде його підстерігати в момент проведення обшуку і тим більше шансів на успіх при його проведенні.

Крім того, **суттєвою є і психологічна підготовка** до обшуку, формування, так званої, цільової установки на успішне проведення обшуку, тобто **створення того емоційного настрою**, який супроводжує будь-якої творчої та пошукової діяльності. Адже для того щоб знайти щось - треба цього дуже хотіти. А невпевненість в собі, в успіху справи, проведення пошуку "про всяк випадок, а раптом чого-небудь знайдемо" є в психологічному відношенні одним з **найбільш серйозних перешкод** на шляху успішного проведення обшуку.

Серйозною психологічною перешкодою є і розсіювання уваги слідчого в умовах незнайомої і багатопредметної обстановки.

З'ясування психологічних закономірностей обшуку в плані його пізнавальної функції має велике значення для слідчої практики. **Пізнавальна роль психології при обшуку** полягає у двох основних напрямках:

- 1) установленні психологічних закономірностей, що складають основу приховування тих чи інших об'єктів;

2) розробленні тактичних прийомів, спрямованих на оптимальне проведення цієї слідчої дії.

Пізнавальна роль психології приховування полягає у виявленні тих розумових побудов, що лежать в основі дій особи, яка приховує об'єкти, що підлягають вилученню при обшуку. Для того щоб знайти шукану річ, необхідно проникнути у психологію того, хто ховає, підпорядковану певним розумовим стандартам, за допомогою яких вирішуються завдання, пов'язані з прихованням того чи іншого об'єкта.

Завдання для обшукуваного: а) обрання місця приховування; б) маскуванню прихованого; в) вибір лінії поведінки, що передувє обшуку і супроводжує його.

Реакції обшукуваного реєструються слідчим на основі особистих уявлень, що узагальнюють життєвий досвід, стосовно взаємозв'язку внутрішнього психологічного стану особи та її поведінки ззовні.

Рефлексивне управління. Рефлексивне управління як імітація мислення іншої особи і обрання індивідом у зв'язку з цим певного напрямку власних дій трапляється в багатьох галузях діяльності людини, у тому числі тієї, що пов'язана із вчиненням злочинів.

Психологічні основи виявлення. Розшукові версії. Запорукою успіху обшуку є ретельна підготовка до його проведення, що охоплює два періоди - **інформаційний та інтелектуальний**. Перший передбачає збирання інформації про обшукуваного, причому інформації найширшого плану; **другий** - висування версій, які містять у своїй основі рефлексивне управління.

Збирання інформації, у свою чергу, охоплює: 1) інформацію щодо приміщення, його розташування, особливостей, підступів, входу, виходу, а також вбрання, якщо завданням обшуку є обшук приміщення;

2) інформацію про особу, яка підлягає обшуку, що дозволяє слідчому одержати уявлення про особу стосовно оцінок її професійних та інтелектуальних рис, які можуть бути використані нею для приховування шуканих об'єктів.

Рефлексивне мислення підготовляє розроблення розшукової версії. Якщо рефлексивне мислення за своєю сутністю означає пошук шляхів розв'язання завдання з виявлення місця приховування об'єкта, то **розшукова версія** має більш високий результат, який узагальнює розумову діяльність слідчого щодо виявлення шуканого і виражає сформульоване припущення про місце його приховування.

Розшукова версія у цьому аспекті має конкретний і лаконічний характер. Її конкретність залежить головним чином від **обсягу знань слідчого про приховуваний об'єкт** (пістолет, ніж, діаманти, наркотики, закривавлений одяг, частини трупа тощо). *Чим точніше визначено предмет пошуку, тим лаконічнішою і конкретнішою буде розшукова версія.*

